

यौन हिंसा बिरुद्धको कानुनमा
गर्नुपर्ने सुधारहरू:

वकालत पत्र

unicef
for every child

 FWLD
महिला, कानून र विकास मन्त्रालय
२०५२

अविभेद र समानताका लागि कार्यरत

पृष्ठभूमि

यौन हिंसा विश्वमा नै मानव अधिकार उल्लङ्घनको एउटा गम्भीर घटना हो । यौन हिंसाका बहुसङ्ख्यक प्रभावितहरू महिला तथा बालिकाहरू भए पनि यसले महिला, पुरुष, बालिका, बालक तथा लैङ्गिक अल्पसङ्ख्यकहरूसमेतलाई प्रभावित पारेको छ । यसमा सबै उमेर समूह, शारीरिक अवस्था, यौनिकता तथा यौन पहिचानका व्यक्तिहरू प्रभावितहरू हुने गरेका छन् । विश्वभरिमा नै यौन हिंसा एउटा जटिल समस्याको रूपमा देखिएको छ ।

नेपाल सरकारले विभिन्न समयमा यौन तथा लैङ्गिक हिंसाविरुद्ध कानून तथा नीतिहरू बनाएर यौन तथा लैङ्गिक हिंसालाई न्यूनीकरण तथा अपराधीकरण गर्नको लागि धेरै प्रयास गरेको छ । नेपाल प्रहरी मुख्यालयद्वारा प्रकाशित तथ्यपत्र (fact sheets)^१ अनुसार यौन हिंसाका घटनाहरूमा ७८.५ प्रतिशत अभियुक्तहरू पीडितहरूका परिचित व्यक्तिहरू रहेका छन् भने ६२.४ प्रतिशत पीडितहरू बालिकाहरू रहेका छन् । यौन हिंसा तथा बाल विवाहका पीडितहरूमध्ये ११ देखि १६ वर्षका बालिकाहरूको सङ्ख्या सबैभन्दा बढी थियो । यौन हिंसा नियन्त्रणसम्बन्धी कानूनहरूको कार्यान्वयनको अभावले गर्दा नेपालमा प्रभावकारी न्याय प्रदान गर्ने कुरामा सदैव समस्या रहँदैआएको छ । त्यसबाहेक यौन हिंसाका मुद्दाहरूलाई बलियो बनाउन तथा अदालतबाट अभियोग प्रमाणित गराउन कानूनहरूमा रहेका छिद्रहरू मुख्य चुनौतीको रूपमा देखिएका छन् ।

यौन हिंसाका घटनाहरूमा

७८.५%

अभियुक्तहरू पीडितहरूका परिचित व्यक्तिहरू रहेका छन्

६२.४%

पीडितहरू बालिकाहरू रहेका छन्

स्रोत: नेपाल प्रहरी

यो वकालत पत्रमा यौन हिंसा नियन्त्रणसम्बन्धमा देखिएका चुनौतीहरूलाई समाधान गर्नका लागि यौन हिंसा नियन्त्रणसम्बन्धी विद्यमान कानूनहरूमा के-कस्ता सुधार ल्याउन आवश्यक छ भन्ने बारेमा चर्चा गरिएको छ । यो वकालत पत्रको क्षेत्राधिकारभित्र परेका खास कानूनहरूमा मुलुकी अपराध संहिता, २०७४; अपराध पीडित संरक्षण ऐन, २०७९; कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन, २०७१ तथा प्रमाण ऐन, २०३१ रहेका छन् ।

बालबालिका तथा यौन हिंसा

यौन हिंसा भन्नाले सहमतिबिना गरिएको कुनै पनि यौन प्रकृतिको कार्यलाई जनाउँछ । यो कार्य भन्नाले शब्दबाट हुने दुर्व्यवहार तथा लिङ्ग वा अन्य वस्तुको प्रवेश (penetration) कार्यलाई बुझाउँछ । यसमा जबरजस्ती करणी, यौनिक आक्रमणका साथै बालबालिकाहरूको यौन दुर्व्यवहार तथा शोषण र यौन दुर्व्यवहारलाई जनाउँछ ।

१. लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धी ३ वर्षीय तथ्य पत्र, आ.व. २०७४/७५ देखि २०७६/७७, प्रहरी प्रधान कार्यालय, अपराध अनुसन्धान विभाग, महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक निर्देशनालय, नक्साल, काठमाडौं

बाल यौन दुर्व्यवहार भन्नाले बालबालिकालाई यौन गतिविधिमा लाग्नको लागि दवाव दिने वा प्रोत्साहन गर्ने कार्यलाई बुझाउँछ ।^१ विश्वभरिमा १० बालिकाहरूमा एकजना बालिकालाई यौन कार्यमा लाग्न वा यौनसँग सम्बन्धित अन्य कार्यमा लाग्न बाध्य पारिन्छ ।^२ बाल यौन दुर्व्यवहारका घटनाहरू छरछिमेक, विद्यालय, सडक तथा घरलगायत प्रायः सबै ठाउँमा हुने गरेका छन् । यौन नेपाली समाजमा एउटा निषेधित शब्दको रूपमा रहेको छ । त्यसकारण केही घटनाहरूमात्रै प्रकाशमा आउने गरेका छन् भने अधिकांश घटनाहरू प्रकाशमा आउँदैनन् ।

नेपाल प्रहरीको पछिल्लो तीन आर्थिक वर्ष (२०७५-२०७६, २०७६-२०७७, २०७७-२०७८) ले देखाएको तथ्यांक अनुसार दर्ता भएको जबरजस्ती करणी सम्बन्धी मुद्दाहरू ६९०६, जबरजस्ती करणीको उद्योग सम्बन्धी मुद्दाहरू २२०८, अप्राकृतिक मैथुन सम्बन्धी मुद्दाहरू ८७, बाल यौन दुर्व्यवहार सम्बन्धी मुद्दाहरू ७२४ र जबरजस्ती करणी पश्चात् कर्तव्य ज्यान सम्बन्धी मुद्दाहरू १७ वटा रहेको छ ।^३

नेपाल प्रहरीमा दर्ता भएका मुद्दाहरू

सि.नं	हिंसाका प्रकारहरू	२०७५-२०७६	२०७६-२०७७	२०७७-२०७८	जम्मा
१.	जबरजस्ती करणी	२२३०	२१४४	२५३२	६९०६
२.	जबरजस्ती करणीको उद्योग	७८६	६८७	७३५	२२०८
३.	अप्राकृतिक मैथुन	२४	२७	३६	८७
४.	बाल यौन दुरुपयोग	२११	२३२	२८१	७२४
५.	जबरजस्ती करणी पश्चात् कर्तव्य ज्यान	११	२	४	१७

आजको युग प्रविधि र डिजिटलीकरणको युग भएका कारण डिजिटलमाध्यमबाट हुने अपराधहरूको सङ्ख्यामा पनि वृद्धि भएको छ । End Child Prostitution and trafficking (ECPAT) लक्जेम्बर्गद्वारा अनलाइन प्रयोग गरी बालबालिकाहरूलाई गरिने यौन शोषणसम्बन्धमा गरिएको सर्वेक्षणले इन्टरनेट प्रयोग गर्ने स्कूल जाने उमेरसमूहका कुल बालबालिकाहरूमध्ये १३.७ प्रतिशत बालबालिकाहरू अनलाइन दुर्व्यवहारबाट पीडित भएको तथ्य प्रकाशमा ल्याएको थियो । सन् २०२० मा बालबालिकाहरूको अनलाइनबाट हुने यौन शोषणसम्बन्धमा सिविन (Child Workers in Nepal concerned Centre) द्वारा जारी प्रतिवेदनमा १,७१४ उत्तरदाताहरूमध्ये ४५७ उत्तरदाता अर्थात् २६.६६ प्रतिशत उत्तरदाताहरूले पहिले नचिनेका व्यक्तिहरूलाई भेटेको बताएका थिए,^४ जसमध्ये १५४ जना (३३ प्रतिशत) ले यस्ता व्यक्तिहरूलाई प्रत्यक्षरूपमा भेटेका थिए । यसरी भेट्ने सबै बालबालिका कुनै न कुनै प्रकारबाट यौन शोषणमा परेका थिए ।^५

१,७१४ उत्तरदाताहरूमध्ये **४५७** उत्तरदाता अर्थात् **२६.६६** प्रतिशत उत्तरदाताहरूले पहिले नचिनेका व्यक्तिहरूलाई भेटेको बताएका थिए

स्रोत: सिविन, २०२०

- Kamukama A, Luwaga R et al, Exploring parental understanding of child sexual abuse and prevention as a measure for HIV prevention in Rwampara district Public Library of Science, PLOS one, June 30, 2022
- Sexual violence against children, (28/07/2022), <https://www.unicef.org/protection/sexual-violence-against-children>
- महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक निर्देशनालय, नेपाल प्रहरीको तथ्यांक
- Rastriya Samachar samiti, children becoming victims of sexual exploitation due to internet misuse, the Himalayan times, February 11, 2021
- Rastriya Samachar samiti, children becoming victims of sexual exploitation due to internet misuse, the Himalayan times, February 11, 2021

बालबालिकाहरूविरुद्धको यौन दुर्व्यवहार नियन्त्रण सम्बन्धमा नेपालमा रहेका कानूनी प्रावधानहरू

बालबालिकाहरूविरुद्ध हुने यौन दुर्व्यवहार नियन्त्रणका लागि नेपालले कानूनहरू बनाएको छ । नेपालको संविधानले कुनै पनि बालबालिकालाई घर, विद्यालय वा अन्य जुनसुकै स्थान र अवस्थामा शारीरिक, मानसिक वा अन्य कुनै किसिमको यातना दिन पाइने छैन भन्ने व्यवस्था गरेको छ ।^६

देवानी संहिता, २०७४ मा पनि बालबालिकाहरूविरुद्ध हुने यौन दुर्व्यवहार नियन्त्रणसम्बन्धमा केही निश्चित प्रावधानहरू समेटिएका छन् । यो संहिताअनुसार मातृत्व तथा पौत्रिक अस्तित्वकारी प्रयोग गर्न पाउने व्यक्तिले नाबालकलाई उपेक्षा वा हेला गरेमा वा समय समयमा दुर्व्यवहार गरी अनैतिक तथा यौन व्यवसायमा लगाएमा उसको पौत्रिक अधिकारमाथि अड्कुश लगाउने प्रावधान रहेको छ ।^७

राष्ट्रिय फौजदारी कानूनको रूपमा रहेको **मुलुकी अपराध संहिता, २०७४** ले पनि बालबालिकाहरूविरुद्ध हुने यौन दुर्व्यवहार नियन्त्रणसम्बन्धी प्रावधानहरू समेटेको छ । यस ऐनले कुनै महिलालाई निजको मञ्जुरीविना करणी गर्न निषेध गरेको छ र १८ वर्षभन्दा कम उमेरको कुनै बालिकालाई उसको सहमतिमा पनि करणी गर्न निषेध गरेको छ ।^८ यस ऐनमा यस्तो कार्य गर्नेहरूलाई सजायको पनि व्यवस्था गरिएको छ, जसअनुसार १० वर्ष भन्दा कम उमेरकी बालिका, पूर्ण अशक्त, अपाङ्गता भएका वा सत्तरी वर्षभन्दा बढी उमेरका महिला भए जन्म कैद सजाय हुनेछ । यदि १० वर्ष वा सोभन्दा बढी १४ वर्षभन्दाभन्दाको बालिकालाई बलात्कार गरेको भए दोषीलाई १८ देखि २० वर्षसम्म कैद सजाय हुने व्यवस्था छ । त्यसैगरी १४ वर्ष वा १४ वर्षभन्दा माथि १६ वर्षभन्दाको बालिकालाई बलात्कार गरेको भए दोषीलाई १२ देखि १४ वर्ष कैद सजाय हुने व्यवस्था छ । १६ वर्ष वा १६ वर्षभन्दा बढी १८ वर्षभन्दा कम उमेरकी बालिकालाई बलात्कार गरेको भए १० देखि १२ वर्षसम्म कैद सजाय हुने व्यवस्था छ । १८ वर्ष वा १८ वर्षभन्दा बढी उमेरकी महिला भए ७ वर्षदेखि १० वर्षसम्म कैद सजाय हुने व्यवस्था छ ।^९

यदि कुनै व्यक्तिले बालिकालाई बलात्कार गरेमा

- १० वर्षभन्दा माथि १४ वर्षभन्दाभन्दाको बालिकालाई जन्म कैद सजाय
- १० वर्ष वा सोभन्दा माथि र १४ वर्षभन्दाभन्दाको बालिकालाई १८ देखि २० वर्षसम्म कैद सजाय
- १४ वर्षभन्दाभन्दा माथि तर १६ वर्षभन्दाभन्दाको बालिकालाई १२ देखि १४ वर्ष कैद सजाय
- १६ वर्ष वा १६ वर्षभन्दा बढी १८ वर्षभन्दा कमकी भए १० देखि १२ वर्षसम्म कैद सजाय

मुलुकी अपराध संहिताले बाल यौन दुर्व्यवहारलाई पनि निषेध गरेको छ । कसैले करणीका आशयले बालबालिकालाई अस्वाभाविक रूपमा एकान्तमा लगेमा, यौनसम्बन्धी निजको अङ्ग छोएमा वा समातेमा, यौनसम्बन्धी आफ्नो अङ्ग निजलाई छुन वा समाउन लगाएमा वा निजसँग अन्य कुनै किसिमको यौनजन्य अस्वाभाविक व्यवहार गरेमा बालयौन दुरुपयोग गरेको मानिने छ । यी अपराध गर्ने व्यक्तिलाई तीन वर्षसम्म कैद र ३०,००० हजार रुपियाँसम्म जरिवाना हुनेछ ।^{१०}

६. नेपालको संविधान, धारा ३२(७)

७. मुलुकी देवानी संहिता, २०७४, दफा १३२(१)(ख) र (ग)

८. मुलुकी अपराध संहिता, २०७४, दफा २१२(२)

९. मुलुकी अपराध संहिता, २०७४, दफा २१२(३)

१०. मुलुकी अपराध संहिता, २०७४, दफा २२५

बालबालिकाहरूको सर्वोत्तम हितलाई रक्षा गर्ने उद्देश्यले **बालबालिका ऐन, २०७५** पनि जारी गरेको छ । उक्त ऐन अनुसार यदि कसैले बालबालिकालाई अश्लील चित्र, श्रव्य दृश्य वा यस्तै किसिमका अन्य सामग्री देखाउने वा देखाउन लगाउने वा अश्लील तथा यौनजन्य आचरण वा व्यवहार भल्कने अभिव्यक्ति वा हाउभाउ प्रदर्शन गर्ने वा बाल अश्लीलता प्रदर्शन गर्ने वा गराउने, बालबालिकाको वास्तविक वा काल्पनिक अश्लील चित्र वा श्रव्यदृश्य सामग्री, वितरण गर्ने, भण्डारण गर्ने वा त्यस्ता सामग्री वितरण गर्ने, यौनजन्य क्रियाकलापको लागि प्रस्ताव गर्ने, फकाउने, दवाव दिने वा धम्क्याउने, अश्लील कार्य तथा सामग्री निर्माणमा प्रयोग गर्ने, यौनजन्य मनशायले शरीरको संवेदनशील अङ्गमा स्पर्श गर्ने, चुम्बन गर्ने, समाउने, अङ्कमाल गर्ने वा आफ्नो वा अरु कसैको शरीरको संवेदनशील अङ्ग छुन वा समाउन लगाउने वा यौनजन्य मनशायले वेहोस पार्ने वा यौनजन्य अङ्ग प्रदर्शन गर्ने वा गर्न लगाउने, काम वासना वा यौन उत्तेजना उत्पन्न गर्न बालबालिका प्रयोग गर्ने वा गराउने, यौन सन्तुष्टि प्राप्त गर्न बालबालिकालाई प्रयोग गर्ने वा गराउने, बाल यौन शोषण गर्ने वा गराउने, यौन दुर्व्यवहार गर्ने उद्देश्यले बालबालिकाको प्रयोग गर्ने वा गराउने, वेश्यावृत्ति वा यौनजन्य कार्यमा प्रयोग गर्ने कार्य गरेको भए बाल यौन दुर्व्यवहार गरेको मानिनेछ ।^{१९} यो ऐनले बाल यौन दुर्व्यवहार गर्नेलाई सजायको व्यवस्था गरेको छ । यो ऐनमा यौन दुर्व्यवहार गर्नेलाई न्यूनतम सजायको रूपमा ७५,००० रुपियाँसम्म जरिवाना र तीन वर्ष कैद र अधिकतम सजायको रूपमा १५०,००० रुपियाँसम्म जरिवाना तथा १५ वर्ष कैद सजायको प्रावधान रहेको छ ।^{१९}

बालबालिकाहरू विरुद्ध हुने यौन दुर्व्यवहार नियन्त्रणसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय कानूनी व्यवस्थाहरू

बालबालिकाहरूको अधिकारको रक्षा र प्रत्याभूति गर्नको लागि नेपालले **बाल अधिकार महासन्धिलाई** अनुमोदन गरेको छ । यो महासन्धिले बाबुआमा, कानूनी संरक्षक वा अन्य बालबालिकाको हेरचाह गर्ने व्यक्तिको हेरचाहमा रहेको अवस्थामा बालबालिकालाई सबै किसिमको शारीरिक वा मानसिक हिंसा, क्षति वा दुर्व्यवहार, उपेक्षा वा उपेक्षित व्यवहार, दुर्व्यवहार वा शोषण, यौन दुर्व्यवहार समेतबाट बालबालिकालाई संरक्षण गर्न पक्ष राष्ट्रहरूले आवश्यक सबै उपायहरू अपनाउनेछन् भन्ने कुरा उल्लेख गरेको छ ।^{१७} त्यसैगरी यो महासन्धिले बालबालिकालाई सबै खालको यौन दुर्व्यवहारबाट संरक्षण गर्नुपर्ने कुरा पनि उल्लेख गरेको छ ।^{१८} महासन्धिले पक्ष राष्ट्रहरूलाई बालबालिकाको हितका कुनै पनि पक्षलाई प्रतिकूल प्रभाव पार्ने सबै प्रकारका शोषणबाट बालबालिकालाई संरक्षण गर्नुपर्ने दायित्व तोकेको छ ।^{१९}

बालबालिकाको बेचबिखन, बाल वेश्यावृत्ति तथा बाल अश्लीलता प्रदर्शन नियन्त्रणसम्बन्धी **बाल अधिकार महासन्धिको दोस्रो स्टेचिक आलेख (प्रोटोकल), २०००** ले बालबालिकाको बेचबिखन, बाल वेश्यावृत्ति तथा अश्लीलतालाई निषेध गरेको छ ।^{१७} उक्त प्रोटोकलले पारिश्रमिक वा अन्य कुराको लागि बालबालिकाहरूलाई यौन गतिविधिमा लगाउने कार्यलाई बाल वेश्यावृत्तिको रूपमा पारिभाषित गरेको छ ।^{१८} त्यसैगरी यसले बाल अश्लीलता प्रदर्शनलाई यौन कार्यको लागि बालबालिकाहरू संलग्न रहेको वा त्यस्तो अर्थ दिनेगरी चित्रण गरिने वास्तविक वा काल्पनिक चित्रण वा बालबालिकाहरूको यौन अङ्गहरूलाई त्यसरी चित्रण गर्ने कार्यको रूपमा पारिभाषित गरेको छ ।^{१९}

१२. बालबालिका सन्बन्धी ऐन, २०७५, दफा ६६(३)

१३. बालबालिका सन्बन्धी ऐन, २०७५, दफा ७२(३)(ख), (ग), (घ), (ज)

१४. बाल अधिकार सन्बन्धी महासन्धि, १९८९, धारा १९, साधारण सभा संकल्प ४४/२५

१५. बाल अधिकार सन्बन्धी महासन्धि, १९८९, धारा ३४, साधारण सभा संकल्प ४४/४५

१६. बाल अधिकार सन्बन्धी महासन्धि, १९८९, धारा ३६, साधारण सभा संकल्प ४४/४५

१७. बालबालिकाको बेचबिखन, बाल वेश्यावृत्ति तथा बाल अश्लील चित्रण सन्बन्धमा व्यवस्था भएको बाल अधिकार सन्बन्धी महासन्धिको स्टेचिक प्रोटोकल, २०००, धारा १, संकल्प A/RES/54/263, ५४औं सत्र, संयुक्त राष्ट्र संघीय साधारण सभा

१८. बालबालिकाको बेचबिखन, बाल वेश्यावृत्ति तथा बाल अश्लील चित्रण सन्बन्धमा व्यवस्था भएको बाल अधिकार सन्बन्धी महासन्धिको स्टेचिक प्रोटोकल, २०००, धारा २(ख), संकल्प A/RES/54/263, ५४औं सत्र, संयुक्त राष्ट्र संघीय साधारण सभा

१९. बालबालिकाको बेचबिखन, बाल वेश्यावृत्ति तथा बाल अश्लील चित्रण सन्बन्धमा व्यवस्था भएको बाल अधिकार सन्बन्धी महासन्धिको स्टेचिक प्रोटोकल, २०००, धारा २(ग), संकल्प A/RES/54/263, ५४औं सत्र, संयुक्त राष्ट्र संघीय साधारण सभा

बाल यौन दुर्व्यवहार नियन्त्रण सम्बन्धमा अन्य देशहरूमा रहेका कानूनी प्रावधानहरू

संयुक्त राज्य अमेरिका

अमेरिका विश्वको एउटा प्रमुख देश हो । कुनै खास परिस्थितिमा बाहेक कुनै एउटा राज्य (प्रान्त) मा हुने बाल यौन दुर्व्यवहारको घटनामा सङ्घीय कानून सामान्यतः लागू हुँदैन । जसले गर्दा बाल यौन दुर्व्यवहारको घटनामा राज्य तथा नगर अधिकारीहरूले त्यो घटनाको छानविन र आवश्यक कारवाही अगाडि बढाउँछ र त्यस्तो अवस्थामा अपराधीहरूका विरुद्ध कारवाही गर्न र मुद्दा चलाउनको लागि राज्यको कानून लागू हुन्छ । तर यदि कुनै बालिकाविरुद्ध सङ्घीय सरकारी निकायले प्रयोग गरेको भवन वा जग्गामा (property) मा यौन दुर्व्यवहार

भयो भने त्यस्तो अवस्थामा पीडकविरुद्ध कारवाही गर्न सङ्घीय कानून लागू हुन्छ । सङ्घीय भूमिहरूमा सैन्य अखडाहरू, रेड इन्डियन जनजातिहरूको लागि आरक्षित जग्गाका प्लटहरू (Indian reservations) तथा सङ्घीय सरकारको अधिनमा रहेका अन्य जग्गा पर्दछ । यस्ता स्थानमा बालिकाहरूलाई यौन दुर्व्यवहार गर्ने व्यक्तिलाई सङ्घीय कानूनबमोजिम जरिवाना तथा कैद सजाय हुन्छ । साथै यदि बाल यौन दुर्व्यवहारको क्रममा अपराध बढाउने तरिकाहरू (aggravated) जस्तो कि बल प्रयोग गर्ने, धम्क्याउने, गम्भीर शारीरिक चोट पुऱ्याउने वा ज्यान लिने वा घटनाका बेलामा बालबालिकालाई अपहरण गरेमा अपराधीलाई गम्भीर सजाय हुन सक्छ । बाल अश्लीलता प्रदर्शन अमेरिकामा बर्जित छ । बाल अश्लील साहित्यको उत्पादन गर्ने, यस्ता सामग्रीहरू प्राप्त गर्ने, र घरेलु तथा अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारको कुनै साधन वा स्थलमा प्रभाव पार्नका लागि यस्ता सामग्रीहरूको स्वामित्व लिने कार्य सङ्घीय कानूनद्वारा वर्जित छ । अश्लील फोटो छपाइ गर्ने उद्देश्यले कुनै नावालकलाई स्पष्ट यौन व्यवहारमा सहभागी हुनको लागि मनाउन खोज्ने, प्रोत्साहन गर्ने, लोभ्याउने, वा दवाव दिने कार्य प्रतिबन्धित छ ।^{२०} सङ्घीय कानूनले बाल अश्लील अपराधको प्रयास गर्ने वा त्यसको लागि षडयन्त्र गर्ने जोकोहीलाई पनि कारवाही गर्नको लागि अनुमति दिन्छ । बाल अश्लील साहित्य एउटा गम्भीर अपराध हो र यो अपराधको दोषीलाई कडा सजायको व्यवस्था गरिएको छ ।

भारत

बालिकाको यौन दुर्व्यवहार भारतमा गहिरोरूपमा जरा गाडेको समस्या हो । भारतमा बालबालिकाहरूलाई यौनिक आक्रमण, यौन दुर्व्यवहार तथा बाल अश्लीलता प्रदर्शनबाट बचाउन र यस्ता अपराधको पुर्पक्ष र त्यस्तै अन्य कारवाहीको लागि विशेष अदालतहरूको स्थापना गर्ने उद्देश्यले सन् २०१२ मा यौन अपराधबाट बालबालिकाहरूको संरक्षण ऐन (The protection of Children from Sexual Offenses (POCSO) Act) बनाइयो ।^{२१} पोस्को ऐनले यौन अपराधका विभिन्न रूपहरूको बारेमा उल्लेख गरेको छ, जस्तो कि गुप्ताङ्ग देखाउने, बाल अश्लील साहित्य, अश्लील साहित्यको लागि नावालकलाई काममा लगाउने, पूर्ण तथा आंशिक लिङ्ग प्रवेश, लिङ्ग प्रवेश नगराई गरिने यौनिक आक्रमण र

२०. United States Code, Section 2251, (USA)

२१. The Protection of Children from Sexual Offenses (POCSO) Act, 2012 (India)

बालबालिकाहरूलाई थाहा नदिई उनीहरूलाई पछ्याउने (stalking) कार्य । यो ऐनले बालबालिकाहरूलाई शारीरिक सम्पर्क वा शारीरिक सम्पर्कविना गरिने दुर्व्यवहारबाट बचाउनको लागि आवश्यक प्रावधानलाई समेटेको छ । पोस्को ऐनले गलत जाहेरी दिने वा भ्रमपूर्ण जानकारी फैलाउने व्यक्तिलाई दण्ड दिने प्रावधान पनि समावेश गरेको छ । यो ऐनले सजायको गम्भीरताको आधारमा सजाय दिने तर ऐनमा उल्लेखित अपराध कार्य गर्नेलाई १० वर्षभन्दा कम सजाय नहुने व्यवस्था गरेको भए पनि लिङ्ग प्रवेश गराई गम्भीर यौनिक आक्रमण गर्नेलाई भने जन्मकैद र जरिवानाको सजाय पनि हुने व्यवस्था गरेको छ । यो ऐनले बालबालिकाहरूलाई संलग्न गराएर अश्लील साहित्यलाई भण्डारण गर्नेलाई तीन वर्ष कैद सजाय, जरिवाना वा दुवै सजाय हुने व्यवस्था गरेको छ । ऐनले युवायुवतीहरूलाई यौन कार्यको लागि बेचबिखन गर्नेहरूलाई पनि दण्डको व्यवस्था गरेको छ ।

अष्ट्रेलिया

अष्ट्रेलियामा बाल दुर्व्यवहारमा यौन दुर्व्यवहार पनि समावेश रहेको छ, जसलाई पारिवारिक कानून ऐन, १९७५ अन्तर्गत पारिभाषित गरिएको छ । यस ऐनमा बालिकाविरुद्धको यौनिक आक्रमण वा कुनै पहिलो व्यक्तिले कुनै बालबालिका, जोसँग उसको असमान सम्बन्ध छ, लाई पहिलो व्यक्ति वा अर्को व्यक्तिसँग प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षरूपमा यौन सामग्रीको रूपमा यौन गतिविधिमा लगाउने वा बालबालिकालाई गम्भीर मानसिक क्षति व्यहोर्न बाध्य बनाउने वा बालबालिकालाई गम्भीर मानसिक क्षति व्यहोर्न बाध्य पार्ने र त्यस्तो क्षति बालबालिकालाई पारिवारिक हिंसाको शिकार बनाइएको वा पारिवारिक हिंसा हेर्न बाध्य पारिएको वा बालबालिकाको गम्भीर उपेक्षाको कारणले भएको हो भने त्यो कार्यसमेतलाई बालबालिकाको दुर्व्यवहारको रूपमा पारिभाषित गरिएको छ ।^{२२}

दक्षिण अफ्रिका

दक्षिण अफ्रिकाको संविधानले बालबालिकाहरूको अधिकारको सम्बोधन गरेको छ, उनीहरूको विशेष संरक्षणको व्यवस्था पनि गरेको छ । संविधानले प्रत्येक बालबालिकालाई दुर्व्यवहार, उपेक्षा, दुर्व्यवहार तथा अपमानबाट बच्ने अधिकार छ भनेको छ ।^{२३} बाल न्याय ऐन, २०१० अनुसार बालबालिकाहरूको लागि पृथक न्याय प्रणाली स्थापना गरिएको छ र कुनै बालबालिकाले कसैलाई फोनमार्फत यौनजन्य सन्देश पठाएर, जुन बाल अश्लील साहित्य अपराध मानिन्छ, वा इन्टरनेटको माध्यमबाट कसैलाई धम्की दिएर (साइबर बुल्लिङ), जुन विशेष अपराधको परिभाषामा पर्दछ, कानून उल्लङ्घन गरेको खण्डमा यो कानूनका प्रावधानहरूअनुरूप त्यस्तो बालबालिका दण्डित हुने व्यवस्था छ । फिल्म तथा प्रकाशन ऐन, १९९६ ले दक्षिण अफ्रिकामा बाल अश्लील यौन सन्देश फोनमार्फत पठाउने अपराधलाई नियन्त्रण गर्नको लागि आवश्यक व्यवस्था गरेको छ । पहिलोपटक अपराध गर्ने व्यक्तिलाई न्यूनतम १० वर्ष कैद सजाय हुन्छ भने दोस्रोपटक अपराध गर्नेलाई १५ वर्ष कैद सजाय हुन्छ । त्यसैगरी तेस्रोपटक अपराध गर्नेलाई २० वर्ष कैद सजाय हुन्छ । जवरजस्ती करणी अपराध गर्नेलाई जन्मकैद हुने प्रावधान छ । जन्मकैदको हकमा २५ वर्ष कैद सजाय बराबर हुन्छ ।

यौन/यौनिक हिंसा नियन्त्रणसम्बन्धी कानूनमा गर्नुपर्ने सुधार सुधारसम्बन्धी सुझावहरू

मुलुकी अपराध संहिता २०७४

यस ऐनको दफा २१२ को उपदफा २ ले जवरजस्ती करणी (बलात्कार) लाई यसरी पारिभाषित गरेको छ: कसैले कुनै महिलालाई निजको मञ्जुरी नलिई करणी गरेमा वा मञ्जुरी लिएर भए पनि १८ वर्षभन्दा कम उमेरको कुनै बालिकालाई करणी गरेमा निजले त्यस्तो महिला वा बालिकालाई जवरजस्ती करणी गरेको मानिनेछ ।

२२. The Family Law Act, 1975 Section 4(1), (Australia)

२३. The Constitution of Republic of South Africa, 1996 Article 28, cl (1) sub-cl (d)

टिप्पणी:

दफा २१९ को उपदफा २ ले आफ्नो दायरामा यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसङ्ख्यकहरू र १८ वर्षमुनिका बालक विरुद्ध हुने जवरजस्ती करणीको अपराधलाई समावेश गरेको छैन । यसको अर्थ यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसङ्ख्यक समुदाय (LGBTIQA) का व्यक्ति वा १८ वर्षमुनिका बालकलाई कसैले जवरजस्ती करणी गर्छ भने त्यो पीडकका विरुद्ध अभियोजन हुँदैन । त्यसकारण जवरजस्ती करणीको परिभाषामा अल्पसङ्ख्यक समुदाय तथा बालकका विरुद्ध हुने जवरजस्ती करणीको अपराधलाई समावेश गर्न संशोधन जरुरी छ । दफा २१९ को उपदफा २ मा 'कुनै महिला' शब्दको साटो 'कुनै व्यक्ति' भन्ने शब्द राख्न आवश्यक छ ।

भापाबाट हालै प्राप्त प्रतिवेदनले दुईजनाबाट बलात्कृत ३० वर्षीय महिलाको घटनालाई उजागर गरेको छ । अभियुक्तहरूलाई केही सोधपुछ गरेर हिरासतबाट मुक्त गरियो ।^{१७} त्यसैगरी धनुषामा भएको एउटा अर्को घटनामा एक पाँच वर्षीय बालकलाई उनका एक २२ वर्षीय छिमेकीले बलात्कार गरेर हत्या गरे ।^{१८} नेपाल प्रहरीको तथ्यपत्र (fact sheet) अनुसार गत तीन वर्षमा अप्राकृतिक मैथुन कार्यका ८७ घटना भएका छन् । यी घटनाका पीडकहरूविरुद्ध जवरजस्ती करणी अपराधको मुद्दा चल्नुपर्छ, जसको लागि दफा २१९ को परिभाषामा संशोधन हुन आवश्यक छ ।^{१९}

अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकारको मापदण्ड: महिला विरुद्धको हिंसासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय विशेष प्रतिवेदकद्वारा जवरजस्ती करणीसम्बन्धी तयार पारिएको नमूना कानूनको मस्यौदाले भन्छ: जवरजस्ती करणीसँग सम्बन्धित फौजदारी कानूनले विना कुनै भेदभाव सबै व्यक्तिलाई -पुरुष, बालक तथा सबै लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक समुदायका व्यक्तिलाई समेटेर र संरक्षण गर्नुपर्दछ । यसले जवरजस्ती करणीले मुख्यरूपमा महिला तथा बालिकाहरूलाई प्रभावित गर्दछ भन्ने तथ्यलाई भने बदल्दैन ।^{२०}

दफा २१९ को उपदफा २ (ग) मा भनिएको छ : गुदद्वार वा मुखमा लिङ्ग पसाएमा, गुदद्वार, मुख वा योनीमा लिङ्ग केही मात्र पसेको भएमा, लिङ्ग बाहेक अन्य कुनै वस्तु योनीमा प्रवेश गराएमा पनि जवरजस्ती करणी गरेको मानिनेछ ।

टिप्पणी:

यो दफाले पीडकद्वारा पीडितको योनी, मुख तथा गुदद्वारमा लिङ्ग प्रवेश गराएमा र अन्य कुनै वस्तु योनीमा प्रवेश गराएमामात्र जवरजस्ती करणी हुने परिभाषा समेटेको छ तर गुदद्वारमा अन्य कुनै वस्तु छिराएमा वा औंला छिराएमा पनि जवरजस्ती करणीको अपराध हुने परिभाषा पनि उपदफा २ (ग) मा समावेश गर्न जरुरी छ । त्यसैगरी यस दफामा अन्य कुनै वस्तुको परिभाषा गरिएको छैन, जसले गर्दा योनीमा औंला पसाएर जवरजस्ती करणी गर्ने (जस्तो कि गोरखामा एक ७० वर्षीय हजुरबुबाले आफ्ना १३ वर्षीया नातिनीको योनीमा औंला पसाएको) कार्य जवरजस्ती करणीको परिभाषा गर्ने यो दफाको दायरामा नआउन सक्छ र यो विषय सरकारी वकिल र अदालतको व्याख्यामा निर्भर हुनसक्छ ।

त्यसकारण दफा २१९ को दफा २ को उपदफा २ (ग) मा संशोधन गरी शरीरको कुनै अङ्ग यदि पीडितको योनी वा गुदद्वारमा पूरै वा थोरैमात्र प्रवेश गराए पनि यदि त्यस्तो कार्य यौनजन्य प्रकृतिको छ भने त्यस्तो कार्य जवरजस्ती करणी हुन्छ भनेर संशोधन गर्न आवश्यक छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार मापदण्ड: लैङ्गिक हिंसासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय विशेष प्रतिवेदकद्वारा जवरजस्ती करणीसम्बन्धी तयार पारिएको नमूना कानूनको मस्यौदाले भन्छ: यौन/यौनिक हिंसासम्बन्धी कानूनले स्पष्टरूपमा यौन प्रकृतिका सबैखाले (penetration) योनी, गुदद्वार तथा मुखमा) शरीरको कुनै अङ्ग वा अन्य कुनै वस्तुबाट गर्ने प्रवेश (penetration) चाहे त्यो थोरैमात्र किन नहोस्, लाई जवरजस्ती करणीको परिभाषामा राख्न आवश्यक छ ।^{२१}

१७. Jhapa: Man 'raped', accused released for want of law - OnlineKhabar English News

१८. Five years old boy raped, brutally killed in Dhanusha - myRepublica - The New York Times Partner, Latest news of Nepal in English, Latest News Articles (nagariknetwork.com)

१९. लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धी ३ वर्षीय तथ्य पत्र, आ.व. २०७४/७५ देखि २०७६/७७, प्रहरी प्रधान कार्यालय, अपराध अनुसन्धान विभाग, महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक निर्देशनालय, नक्साल, काठमाडौं

२०. Human Rights Council, 47th Session, Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences*, A Framework for Legislation on Rape (Model Rape Law), p. 6, A/HRC/47/26/Add.1

२१. Human Rights Council, 47th Session, Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences*, A Framework for Legislation on Rape (Model Rape Law), p. 6, A/HRC/47/26/Add.1

उदाहरणको लागि दक्षिण एशियाको भुटान, भारत, माल्दिभ्स तथा श्रीलंकाले जवरजस्ती करणीलाई यौनजन्य प्रकृतिको सबै खालको प्रवेश (Sexual penetration) लाई जवरजस्ती करणीको परिभाषामा समेटेको छ ।^{२९}

दफा २१९ को उपदफा २ (ख) ले होस ठेगानमा नरहेको अवस्थामा लिएको मञ्जुरीलाई मञ्जुरी मानिने छैन भनेको छ ।

टिप्पणी:

‘होस ठेगानमा नभएको’ भन्ने शब्द अस्पष्ट छ किनभने यो शब्दले ट्याक्कै के भन्न खोजेको हो भन्ने प्रष्ट छैन । जो व्यक्ति मानसिक, सामाजिक वा बौद्धिकरूपले अशक्त छ त्यस्तो व्यक्तिसँग लिइएको सहमति र मादक पदार्थ वा लागू औषधको सेवन गरेर मात लागेको व्यक्तिसँग लिइएको सहमतिबीच स्पष्ट फरक हुन जरुरी छ । मानसिक-सामाजिक/ बौद्धिकरूपले अशक्त व्यक्तिको कुरा गर्दा यस्तो अशक्तता भएकै कारणले त्यस्तो व्यक्तिले यौन सम्पर्कको लागि सहमति दिन सँधै असक्षम हुन्छ र तिनीहरूले आफ्नो मुद्दामा सक्षम साक्षीको रूपमा काम गर्न सक्दैन भन्ने बुझ्नु हुँदैन । मुद्दाहरूमा त्यसबेला व्यक्तिको क्षमता कस्तो थियो जस्ता कुराहरूलाई ध्यानमा राखेर आवश्यक सहयोग प्राप्त गरी सबै पक्षको उचित अनुसन्धान हुन आवश्यक हुन्छ । लागू पदार्थ र मादक पदार्थको सेवन गरेका कारण व्यक्ति सहमति दिन असक्षम हुनेहुँदा यो दफामा स्पष्ट उल्लेख हुनुपर्दछ कि बेहोस भएका वा मात लागेका व्यक्तिबाट लिइएको सहमति यस दफाको उद्देश्यको लागि सहमति लिइएको मानिने छैन ।

अन्तर्राष्ट्रिय मावन अधिकार मापदण्ड: महिलाविरुद्धको सबै प्रकारको भेदभाव उन्मूलनसम्बन्धी महासन्धि (सिड) समितिले केरेन तायग भर्टिडो विरुद्ध फिलिपिन्सको मुद्दामा राज्यलाई जवरजस्ती करणीको परिभाषा यसरी गर्न भनेको छ:

- क) जवरजस्ती करणको परिभाषाले ‘स्पष्ट र स्वेच्छिकरूपमा दिएको सहमति’ हुन आवश्यक छ, जसमा आरोपितले सहमति दिने पीडितले सहमति दिएको कुरा निश्चित गर्नको लागि चालेका कदमहरू पुष्टि गर्नुपर्ने कुरालाई अनिवार्य बनाउँछ, अथवा
- ख) जवरजस्ती करणीको परिभाषाले अपराध कार्य ‘जोरजुलुम गरिएको परिस्थिति’ मा भएको थियो भन्ने कुरालाई अनिवार्य बनाउँछ र त्यसमा ‘बलपूर्वक परिस्थिति’ का व्यापक स्वरूपहरू समेटिन्छन् ।

यौनिक हिंसा नियन्त्रणसँग सम्बन्धित कानूनले यसरी पीडितले सहमति दिन नसक्ने आम परिस्थितिहरूलाई मान्यता दिन आवश्यक छ,^{३०} किनभने ती परिस्थितिहरूले यात जोरजुलुम गरिएको परिस्थिति अथवा सिड विधिशास्त्रले भनेजस्तो वास्तविक सहमति लिन असम्भव छ भन्ने अवस्था दर्शाउँछ ।^{३१}

दफा २१९ को उपदफा ४ ले वैवाहिक सम्बन्ध कायम रहेको अवस्थामा पतिले पत्नीलाई जवरजस्ती करणी गरेमा पतिलाई पाँच वर्षसम्म कैद हुने व्यवस्था गरेको छ ।

टिप्पणी:

वैवाहिक बलात्कारलाई दण्डनीय बनाउने विद्यमान कानूनको प्रावधान पर्याप्त छैन र त्यसकारण सजाय बढाउन आवश्यक छ । वैवाहिक बलात्कार गर्नेलाई दिइने सजायलाई ६ महिनाबाट बढाएर तीन वर्ष गरियो^{३२} र अहिले पाँच वर्ष गरिए पनि अदालतमा दर्ता भएका मुद्दाहरूलाई विचार गरेर उक्त सजायलाई अझ बढाउन आवश्यक छ । उदाहरणको लागि महिला, कानून तथा विकास मञ्च (एफडब्लुएलडी) ले वैवाहिक बलात्कारको मुद्दामा पीडितलाई सहयोग गरेको थियो तर मकवानपुर जिल्ला अदालतले पीडक पति, जसले पत्नीलाई बलात्कार गरे, शारीरिक कुटपिट गरे र पत्नीको बचत रकम जवरजस्ती लिए, लाई एक वर्ष कैद सजायमात्रै दियो । अदालतले मुद्दा गम्भीर प्रकृतिको भए पनि सजाय थोरै दियो, जुन दुर्भाग्यपूर्ण छ । यसअतिरिक्त अदालतले यो मुद्दामा यो विवाहलाई कायम गऱ्यो तर खासमा भन्ने हो

२९. See Equality Now & Dignity Alliance International, Sexual Violence in South Asia: Legal and Other Barriers to Justice for Survivors, 2021, <https://www.equalitynow.org/resource/sexualviolencesouthasia/>

३०. The Hague Principles on Sexual Violence, Civil Society Declaration on Sexual Violence, Part I, Section 2(b), <https://4genderjustice.org/wp-content/uploads/2019/11/The-Hague-Principles-on-Sexual-Violence.pdf>

३१. Karen Tayag Vertido v. The Philippines, CEDAW, Communication No.18/2008, UN Doc CEDAW/C/46/D/18/2008 (2010), para 8.9(b)(ii).

३२. जीत कुमारी पंजोनी वि. नेपाल सरकार, २०६५

भने त्यो पतिको पहिलो श्रीमतीसँग विवाह भएको थियो, जसले गर्दा दोस्रो श्रीमतीसँगको विवाह अपराध संहिता, २०७४ अनुसार वदर हुनुपर्छ तर पनि पनि अदालतले त्यो व्यक्तिको दोस्रो विवाहलाई मान्यता दिएर वैवाहिक बलात्कारको दोषी सावित गरेर एक वर्षमात्र कैद सजाय दियो, जुन विष्कूलै स्वीकार्य छैन ।

त्यसकारण वैवाहिक बलात्कारमा सजाय बढाउन आवश्यक छ ताकि यो सजाय १८ वर्षभन्दा माथिको महिलालाई जवरजस्ती करणी गर्दा हुने सजायबराबर हुने कुरालाई सुनिश्चित गर्नुपर्दछ । वैवाहिक बलात्कारमा असमानुपातिकरूपमा कम सजायको व्यवस्था गरियो भन्ने अन्तरंग साथीलाई बलात्कार गर्ने अपराध गम्भीर होइन भन्ने प्रभाव (impression) कानूनले दिन्छ । जबकि सबै बलात्कारका अपराधहरू उति नै गम्भीर हुन्छन्, वैवाहिक बलात्कारमा विशेष सम्बन्धमा रहेको व्यक्तिको विश्वासलाई घात गरेर अपराध गरिएको हुन्छ, जसले गर्दा परिणाम गम्भीर हुन्छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार मापदण्ड: नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्धप्रति नेपालको अनुपालना कस्तो छ भन्ने कुराको सन् २०१४ मा समीक्षा गर्दा संयुक्त राष्ट्र संघीय मानव अधिकार समितिले वैवाहिक बलात्कारमा असमानुपातिकरूपले कम सजायको व्यवस्था रहेकोमा चासो व्यक्त गरेको थियो ।^{३३}

मुलुकी अपराध संहिताको दफा २२४ ले यौन दुर्व्यवहारलाई वर्जित गरेको छ र कस्ता कार्यहरू यौन दुर्व्यवहार हुन्छन् भन्ने कुरालाई पनि पारिभाषित गरेको छ । दफा २२४ को उपदफा २ ले भनेको छ: कसैले आफ्नो पति वा पत्नी बाहेक अन्य व्यक्तिलाई निजको मञ्जुरीविना करणीका आशयले समातेमा वा निजको संवेदनशील अङ्ग छोएमा वा छुन प्रयास गरेमा, निजको भित्री पोशाक खोलेमा वा खोल्ने प्रयास गरेमा, निजले लगाउने भित्री पोशाक लगाउन वा फुकाल्न कुनै किसिमले बाधा अवरोध गरेमा वा निजलाई अस्वाभाविक रूपमा कुनै एकान्त ठाउँमा लगेमा, यौन सम्बन्धी आफ्नो अङ्ग निजलाई छुन, समाउन लगाएमा, निजसँग अश्लील वा अन्य त्यस्तै प्रकारको शब्द मौखिक, लिखित वा साङ्केतिक रूपमा वा विद्युतीय माध्यमबाट प्रयोग गरेमा, अश्लील चित्र वा तस्वीर देखाएमा, यौनका आशयले जिस्क्याएमा वा हैरानी दिएमा वा निजसँग अस्वाभाविक, अवाञ्छित वा अमर्यादित व्यवहार गरेमा निजले यौन दुर्व्यवहार गरेको मानिनेछ ।

टिप्पणी:

यस दफामा उल्लेख भएका केही कार्यहरू अस्पष्ट र द्विविधाजनक छन् । उदाहरणको लागि भित्री पोशाक भन्नाले के बुझिन्छ ? भित्री पोशाक भन्नाले ट्याक्के केलाई बुझाउँछ ? यौन सम्पर्क गर्ने उद्देश्यले कसैले कुनै अर्को व्यक्तिलाई समाउँछ भन्ने कस्ता संकेतसूचकहरू अनुमति दिने खालको हुन्छ ? संवेदनशील अङ्ग भनेको के हो भन्ने बारेमा स्पष्ट परिभाषा गरिएको छैन, जसले गर्दा यो शब्दको व्याख्या व्यक्ति व्यक्तिको बीच फरक हुनसक्छ । कोही व्यक्तिलाई घाँटी वा काँधमा छुँदा पनि उसले दुर्व्यवहार भएको महशुस गर्न सक्छ । त्यसकारण कुनै पनि प्रतिकूल कार्य (unwelcoming action) लाई यौन दुर्व्यवहारको रूपमा पारिभाषित गर्न आवश्यक छ । त्यसैगरी कसैले 'आफ्नो पति वा पत्नी बाहेक' भन्ने शब्दहरूलाई हटाउनुपर्छ, किनभने यी शब्दहरूले यौन दुर्व्यवहार वैवाहिक सम्बन्धमा हुनसक्दैन भन्ने परिकल्पना गरेका छन् । वस्तुतः पति तथा पत्नीमाथि यदि कुनै समयमा कुनै कार्य भयो भन्ने त्यसबाट उनीहरूले यौन दुर्व्यवहार भएको अनुभूत गर्न सक्छन् । उदाहरणको लागि यदि ख (पति) ले क (पत्नी) लाई दफा २२४ मा उल्लेख गरेका कुनै पनि कार्य गरेमा क (पत्नी) ले यौन दुर्व्यवहार भएको अनुभव गर्न सक्छन् । त्यसकारण 'आफ्नो पति वा पत्नी बाहेक' भन्ने शब्दलाई खारेज गर्न आवश्यक छ ।

यो दफाअन्तर्गत यौनिक हिंसाको आधारलाई कार्यको आधारमा मात्रै पारिभाषित गर्ने नभएर कार्य जुन व्यक्तिका विरुद्ध गरिएको हुन्छ, उसको दृष्टिकोणको आधारमा पारिभाषित गर्न जरुरी हुन्छ । थुप्रै मुलुकहरूमा यौनिक दुर्व्यवहारमा पीडितको दृष्टिकोणलाई ध्यान दिइन्छ, जसमा त्यस्तो कार्यमा पीडितको मनसाय के थियो भन्ने कुरालाई वास्ता नगरेर त्यस्तो कार्य पीडितले नरुचाइएको अवस्था हुनुपर्ने अनिवार्य गरिन्छ । दफा २२४ मा 'यौन सम्पर्क गर्ने उद्देश्यले' भन्ने जुन शब्दावली प्रयोग भएको छ, यो धेरै द्विविधाजनक छ र यसलाई अदालतमा प्रमाणित गर्न गाह्रो छ । पीडितको मनसाय यौन सम्पर्क गर्ने उद्देश्य नभए पनि पीडितले दुर्व्यवहार भएको अनुभव गर्न सक्छ, त्यसकारण मनसाय हुनुपर्ने जुन अर्थ छ, त्यसलाई हटाउन आवश्यक छ । परिभाषामा 'यौनजन्य प्रकृतिको' कार्य भएमा परिभाषा

३३. CCPR/C/NPL/CO/2, 15 April 2014.

पर्याप्त हुन्छ किनभने गैर यौनजन्य कार्य यो परिभाषाको दायरामा आउँदैन । त्यसकारण यो अस्पष्ट परिभाषामा सुधार र संशोधन आवश्यक छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार मापदण्डहरू: महिलाहरुविरुद्धको भेदभाव उन्मूलनसम्बन्धी समितिले आफ्नो सिफारिश नम्बर १९ मा यौन दुर्व्यवहारलाई यसरी पारिभाषित गरेको छ: यौन दुर्व्यवहार भन्नाले शब्द वा कार्यद्वारा शारीरिक सम्पर्क, कामुक प्रयास, यौन चाहना भल्काउने टिप्पणी, अश्लीलता देखाउने, अवाञ्छित यौन व्यवहारलाई बुझाउँछ ।^{३८}

अपराध संहिताको दफा २२५ ले बाल यौन दुर्व्यवहारको बारेमा कानूनी प्रावधान समेटेको छ यसले जवरजस्ती करणी मुद्दाको अभियोजन प्रक्रियामा थप भ्रम पैदा गरेको छ । यो प्रावधान जवरजस्ती करणीको उद्योगसँग सम्बन्धित अपराध संहिताको दफा ३४ र व्यापारिक यौन शोषण तथा बाल यौन दुर्व्यवहारसँग सम्बन्धित बालबालिका ऐन, २०७५ को दफा ६६(३) सँग खटिएको छ । व्यवहारमा यो प्रावधान बाल यौन दुर्व्यवहारको कारवाहीको सिलसिलामा कम सजाय गर्ने सौदावाजीको आधार भएको छ ।

टिप्पणी:

जवरजस्ती करणीको उद्योग अपराध बालबालिकालाई गर्ने यौन उत्पीडन (molestation) भन्दा बढी गम्भीर अपराध हो, तर यो प्रावधानले जवरजस्ती करणीको उद्योग अपराधलाई बालबालिकाको यौन उत्पीडनको पेटारोमा राखेको छ, जसमा कम सजायको व्यवस्था गरिएको छ । त्यसकारण कानूनमा स्पष्ट उल्लेख हुनुपर्दछ कि जवरजस्ती करणी, जवरजस्ती करणीको उद्योग वा अन्य बढी सजाय हुने अपराधमा मुद्दा चलाउने पर्याप्त सबूत भएको अवस्थामा ती मुद्दाहरू नै चलाइनुपर्दछ न कि कम सजाय हुने बाल यौन दुर्व्यवहारको मुद्दा ।

अपराध संहिताको दफा २२६ ले अप्राकृतिक मैथुनको बारेमा प्रावधान समेटेको छ जसमा भनिएको छ: कसैले कसैको मञ्जुरी विना अप्राकृतिक मैथुन गर्नु हुँदैन ।

टिप्पणी:

पहिलो कुरा त 'अप्राकृतिक मैथुन' शब्दलाई यस दफामा स्पष्टरूपमा पारिभाषित गरिएको छैन भने अर्कोतिर 'अप्राकृतिक मैथुन' शब्द आफैमा अपमानजनक छ किनभने कसैको लागि 'अप्राकृतिक मैथुन' अरुको लागि 'प्राकृतिक मैथुन' हुन सक्छ भने कसैले 'प्राकृतिक मैथुन' भन्ने मैथुन अर्कालाई 'अप्राकृतिक मैथुन' लाग्न सक्छ । त्यसकारण दफा २२६ लाई खारेज गरेर पीडितको उमेर वा लिङ्गसँग सरोकार नराखी विना सहमति गरिएको सबैखालको यौन सम्पर्कलाई दफा २१९ को परिभाषाअनुकूल जवरजस्ती करणको परिभाषामा राख्न आवश्यक छ ।

अपराध संहिताको दफा २२९ ले जवरजस्ती करणी, यौन दुर्व्यवहार तथा बाल यौन दुर्व्यवहार तथा अप्राकृतिक मैथुन अपराधमा मुद्दा दायर गर्ने हदम्याद बालबालिकाको विरुद्ध भएकोमा त्यस्तो बालबालिका १८ वर्ष पूरा भएको मितिले तीन वर्ष तोकेको छ । त्यस्तो कसूर पूर्ण अशक्त अपाङ्गता, सुस्त मनस्थिति, वा ७० वर्षभन्दा बढी उमेर भएका व्यक्तिका विरुद्धमा भएमा कसूर भएको मितिले तीन वर्षभित्र र अन्यको हकमा त्यस्तो कसूर भएको मितिले दुई वर्ष हदम्याद तोकेको छ ।

टिप्पणी:

यौन हिंसाका घटनामा मुद्दा दायर गर्नको लागि तोकिएको दुई वर्षको हदम्याद र विशेष अवस्थामा तीन वर्षको हदम्याद निकै थोरै छ । यो हदम्याद बढाउन जरुरी छ किनभने १० वर्ष माओवादी विद्रोहका बेलामा सयौं यौनिक हिंसाका घटनाहरू भएका थिए, र ती मुद्दाहरूलाई दायर गर्नको लागि हदम्याद नाघिसकेको छ । उदाहरणको लागि 'द रेकर्ड' प्रकाशित गरेको समाचारअनुसार सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोगमा ६४,००० मुद्दा दर्ता भएको र त्यसमध्ये ३१० यौनिक हिंसासँग सम्बन्धित रहेको छ ।^{३९} त्यसैगरी, यदि कुनै महिला वा बालिकाविरुद्ध यौनिक हिंसा वा जवरजस्ती करणको अपराध गरिन्छ भने र यदि पीडित धम्की, अनुचित दवाव, प्रलोभन, जवरजस्ती करणीका

३८. United Nations Committee on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW), General Recommendation No. 19, Violence against Women, paragraph 18, XI session, 1992

३९. The lasting scars of war: sexual violence during the conflict - The Record (recordnepal.com)

कारण ठानिने कलंक, परिवार तथा समाजको नकारात्मक प्रतिक्रिया वा फौजदारी न्याय प्रणालीका बारेमा ज्ञानको अभाव कारण उल्लेखित हदम्यादभित्रमा मुद्दा दायर गर्न सक्दैन भने त्यस्तो बेलामा त्यस्तो हदम्याद असान्दर्भिक र अप्रभावकारी हुन पुग्छ । उदाहरणको लागि निर्मला पन्तको हत्या (२०७५) भएको एक वर्षभन्दा बढी भैसकेको छ तर यदि कुनै बेला पीडकको पहिचान भयो भने यो मुद्दाको अवस्था के होला ? मुद्दा कसरी दर्ता होला ? कानूनमा रहेका यस्ता छिद्रहरूको कारणले यौनिक हिंसा नियन्त्रणसम्बन्धी कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा रहेका चुनौतीहरूमा थप चुनौती थपिन्छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार मापदण्ड: सिड समितिले नेपालको कानूनमा रहेको यो हदम्यादको बारेमा टिप्पणी गर्दै भनेको छ कि यसले महिलाहरूले यौनिक हिंसाको रिपोर्टिङ गर्ने क्रममा महिला तथा बालिकाहरूले भोग्ने लाञ्छनालाई ध्यानमा लिएको देखिदैन । उक्त समितिले जवरजस्ती करणी तथा अन्य लैङ्गिक हिंसा अपराधमा महिलाहरूको न्यायमा पहुँच कायम गर्नका लागि सबै अवस्थाका लैङ्गिक हिंसासम्बन्धी मुद्दा दर्ता गर्नको लागि राखिएको हदम्यादको व्यवस्था खारेज गर्न सिफारिश गरेको छ ।³⁶

अपराध पीडित संरक्षण ऐन, २०७५ को दफा ६ ले पीडितलाई जवरजस्ती करणी तथा यौनिक हिंसालगायतका निश्चित मुद्दाहरूको अनुसन्धान, सोधपुछ, अभियोजन तथा अदालती कारवाहीको सिलसिलामा गोपनीयताको अधिकार हुने कुरा उल्लेख गरेको छ ।

टिप्पणी:

यो प्रावधानको वावजुद पनि जवरजस्ती करणीबाट प्रभावितहरूको गोपनीयतालाई मुश्किलले कायम गरेको देखिन्छ । उदाहरणको लागि निर्मला पन्त र भागीरथी भट्टको मुद्दालाई नेपाल सञ्चार माध्यमहरूले सनसनीपूर्ण बनाए र सञ्चार माध्यमहरूले पीडितको ठेगाना, कामधन्दा, तथा अन्य असान्दर्भिक तर निजी सूचनाहरूलाई प्रकाशमा ल्याए । त्यसकारण गोपनीयताका प्रत्याभूति गर्ने यो दफालाई कडाईका साथ पालना र कार्यान्वयन गर्न आवश्यक छ ।

कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार ऐन, २०७९ को दफा १४ ले यस ऐनअन्तर्गतको शिकायतहरूमा कारवाही गर्न तथा मुद्दा छिन्ने अधिकार सम्बन्धित जिल्लाका प्रमुख जिल्ला अधिकारीहरूलाई प्रत्यायोजन गरेको छ । तर मुद्दाको गम्भीरतालाई विश्लेषण गर्दा कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहारका मुद्दाहरू न्यायालयमा दर्ता हुनुपर्दछ न कि अर्द्धन्यायिक निकायहरूमा जहाँ प्रशासनिक कामको अत्यन्त बढी चाप हुन्छ ।

प्रमाण ऐन, २०३९ को दफा २४ ले मुद्दाको पक्षको चरित्रको बारेमा निर्णय गर्नुपर्ने अवस्थामा अदालतले मुद्दाको पक्षको चरित्रसँग सम्बन्धित विषयलाई ध्यानमा लिन सक्छ भनी उल्लेख गरेको छ ।

टिप्पणी:

दफा २४ ले जवरजस्ती करणीको मुद्दामा पीडितको चरित्रलाई प्रमाणको रूपमा लिने कुरालाई अनुमति दिदैन तर व्यवहारमा प्रतिवादीका वकिलहरूले पीडितलाई अपमानित गर्ने उद्देश्यले पीडितको विगतको यौन इतिहासलाई (जसमा चिकित्सकहरूबाट पीडितको गुप्ताङ्कमा दुईवटा औंला घुसाएर योनीजाली च्यातिए वा नच्यातिएको निर्धारण गर्न गरिने परीक्षणको रिपोर्टको समेत आधारमा) प्रमाणको रूपमा प्रस्तुत गर्दछ जबकि यस्ता कुराहरू यौन सम्बन्धका बेलामा खास कार्यमा सहमति दिए नदिएको भन्ने कुरा सान्दर्भिक हुँदैन । सपना प्रधान मल्ल विरुद्ध श्री ५ को सरकारको मुद्दामा सर्वोच्च अदालतले जवरजस्ती करणी मुद्दामा सजाय तोक्दा प्रभावितको पेशा वा चरित्रलाई ध्यान दिनुहुँदैन भन्ने निर्णय गरे पनि प्रतिवादीका वकिलहरूले जवरजस्ती करणी मुद्दामा पीडितको चरित्रलाई प्रमाणको रूपमा प्रस्तुत गर्ने गर्दछन् । सर्वोच्च अदालतको फैसलाअनुरूप अपराध पीडित संरक्षण ऐन, २०७५ मा संशोधन गरिनुपर्दछ र यो स्पष्ट पारिनुपर्दछ कि जवरजस्ती करणी मुद्दामा प्रतिवादीका वकिलहरूले पीडितको अनैतिक चरित्र रहेको भन्ने टिप्पणी गर्न वा प्रश्न गर्न वा त्यसबारे प्रमाण दिन वा पीडितको विगतको यौन इतिहास केलाउने कार्यलाई निषेध गरिएको छ किनभने यस मुद्दामा परीक्षण भैरहेका मुद्दाहरूमा पीडितको सहमति थियो वा थिएन भन्ने कुराको कुनै सान्दर्भिकता छैन र त्यसको अन्य कुनै अन्वेषणात्मक महत्त्व छैन । यसले जवरजस्ती करणी मुद्दाको पुर्पक्षको सिलसिलामा प्रभावितको मर्यादाको रक्षा गर्ने छ ।

36. Committee on the Elimination of Discrimination of Women, Concluding Observations of the sixth periodic report of Nepal, 12 November 2018, CEDAW/C/NPL/CO/6, paras 10-11.

अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार मापदण्ड: महिला तथा बालिकाहरूविरुद्धको हिंसा अन्त्य गर्नको लागि संयुक्त राष्ट्र संघीय महिला भर्चुअल ज्ञान केन्द्र (UN Women Virtual Knowledge Centre) द्वारा जारी भएको निर्देशनमा यौन हिंसा मुद्दाको कारवाहीको सिलसिलामा कसैलाई महिलाको यौन इतिहासलाई प्रस्तुत गर्नमा प्रतिवन्ध लगाउने दायित्व राज्यको हो भनेको छ ।^{३०} उदाहरणको लागि भारतीय कानूनमा प्रतिवादी पक्षलाई पीडितको सहमति वा सहमतिको गुणस्तरलाई प्रमाणित गर्नको लागि पीडितको सामान्य अनैतिक चरित्र वा विगतको यौन अनुभवबारेमा प्रमाण दिन वा साक्षी बकपत्रको बेलामा त्यस विषयसँग सम्बन्धित प्रश्नहरू सोध्नमा प्रतिवन्ध लगाइएको छ ।^{३१}

हाम्रा चासोहरू

- ✦ लैङ्गिक हिंसा नियन्त्रणसम्बन्धी कानूनलाई संशोधन गर्ने वा त्यस्तो कानूनमा सुधार ल्याउने क्रममा यौनिक हिंसासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय विशेष प्रतिवेदकद्वारा मानव अधिकार परिषद् मा प्रस्तुत गरिएको नमूना कानूनको मस्यौदालाई विचार गर्न आवश्यक छ ।^{३२}
- ✦ जबरजस्ती करणी अपराधविरुद्ध बनेको नमूना कानूनले जबरजस्ती करणी अपराधका विविध आचामहरू जस्तो कि सहमति, सहमतिको उमेर, वास्तविक सहमति दिनसक्ने क्षमता, सहमति नभएको अनुमान गर्नुपर्ने कुरा तथा हदम्याद नहुनुपर्ने कुराहरूलाई समेटेको छ ।
- ✦ माथि उल्लेख भएका दफाहरूमा अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकारको मापदण्डहरू अनुकूल सुधार हुन आवश्यक छ ।
- ✦ वैवाहिक बलात्कारमा सजाय गर्नेसम्बन्धी मुलुकी अपराध संहिता, २००४ को प्रावधान पर्याप्त छैन, त्यसकारण उक्त सजायलाई बढाउनुपर्दछ ता कि उक्त सजाय बलात्कारका अन्य प्रकारमा हुने सजाय समान होस् ।
- ✦ ल्याउन लागिएको कानूनहरूले यौन शोषण तथा मनोरञ्जन क्षेत्रमा काम गर्ने महिला तथा बालिकाहरू जो व्यवसायिक यौन शोषणमा परेका छन् र जसले हिंसा भोगेका छन्, तिनको समस्यालाई पनि सम्बोधन गर्नुपर्दछ ।
- ✦ वेपत्ता पारिएको व्यक्तिहरूको छानविन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २००९ का अनुसार ढुन्डका बेला यौनिक हिंसामा परेका व्यक्तिहरूलाई 'पीडित' को रूपमा वर्गीकरण गरिएको छ, तापनि उनीहरूलाई 'ढुन्डपीडित' को रूपमा मान्यता दिइएको छैन । त्यसकारण ढुन्डसँग सम्बन्धित यौनिक हिंसाका पीडितहरूलाई अब बन्ने कानूनहरू, नीतिहरू तथा राष्ट्रिय कार्य योजना (दोस्रो) लाई मान्यता दिनको लागि वहस तथा लविङ्ग गर्न आवश्यक छ ।
- ✦ बलात्कारका पीडितहरूको मर्यादित जीवन बाँच्न पाउने अधिकारको संरक्षण गर्नको लागि उनीहरूको गोपनीयतालाई कडा ढंगले कायम गर्नुपर्दछ ।
- ✦ यौनिक हिंसाको प्रकृति तथा गामभीर्यलाई हेर्दा यस्ता मुद्दाहरूमा रहेको हदम्याद घेरै कम छ । सो हदम्याद गुज्रेको कारणले ढुन्डसँग सम्बन्धित यौनिक हिंसामा परेका व्यक्तिहरू पीडित हुनेछन् किनभने उनीहरूलाई मुद्दा गर्ने विकल्प प्राप्त रहेको छैन ।

३०. United Nations Women, Handbook for Legislation on Violence against Women, 2012, <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2012/12/handbook-for-legislation-on-violence-against-women>

३१. See Proviso to Section 46, Indian Evidence Act: "[Provided that in a prosecution for an offence under section 376, section 376A, section 376AB, section 376B, section 376C, section 376D, section 376DA, section 376DB] or section 376E of the Indian Penal Code (45 of 1860) or for attempt to commit any such offence, where the question of consent is an issue, it shall not be permissible to adduce evidence or to put questions in the cross-examination of the victim as to the general immoral character, or previous sexual experience, of such victim with any person for proving such consent or the quality of consent.]"

३२. United Nations Special Rapporteur on Violence against Women, A framework for legislation on rape (Model Rape Law), A/HRC/47/26/Add.1, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G21/149/63/PDF/G2114963.pdf?OpenElement>

उपलब्ध हुने स्थान:

महिला, कानून र विकास मञ्च (FWLD)

७२, आदर्श मार्ग, थापाथली

पो.ब.नं. २६५३८, काठमाडौं, नेपाल

फोन नं. ५३३३५२५, ५३३३५२४, ५३६६४१५

इमेल : info@fwld.org

Website : www.fwld.org